

Lehetséges-e az emberi természet újradefiniálása? Neveléstörténeti esettanulmány

Mester Béla

Írásomban áttekintem Locke Gondolatok a nevelésről című munkájának értelmezési hagyományát. A vallási antropológia fogalmait nagy mértékben használó, elterjedt értelmezői stratégia, amely különösen a szűkebben vett vallási szövegeket vizsgáló és a neveléstörténeti szempontot érvényesítő kutatások sajátja, alkalmas arra, hogy föltárja a brit filozófus nézeteinek forrásvidékét, ám a recepciótörténet vizsgálatára már elégtelen. A Locke-recepció néhány magyar példáján keresztül megmutatom, hogy a vizsgált szövegek vallási összefüggéseinek előtérbe állítása a 18. és a 19. század Locke-olvasatai esetében már jórészt félrevezető, míg a politikafilozófiai szempont itt még annyira sem nélkülözhető, mint a Locke korabeli szövegek magyarázata esetében, hiszen a rendelkezésünkre álló írások jelentős részének explicitté tett vonatkozási kerete a polgárnak a politikai közösséghez való viszonya. Írásom utolsó alfejezetében röviden kitérek a jelentős részben Locke nevelési tanácsadójának olvasatai révén kialakult testszemlélet következményeire a 19. századi magyar kultúrában, utalva a kor hipochondrikus tünetekkel járó bensőséges viszonyára a saját testtel, a testi tünetek leírásának átvitelére a modernitáskritikai és a nemzet-karakterológiai gondolkodás kezdeteire, valamint a század végének napi politikai metaforáira.

Neveléstörténettel tanárszakos tapasztalataim és ebből eredő vastag előítéleteim után a mostani konferenciánk helyszínéhez közeli szemináriumi szobákban foglalkoztam újra, abban a félévben, amikor Ludassy Mária is meghirdetett egy szövegolvasó szemináriumot Rousseau *Emiljéről*. Az ünnepeltnek ez volt a sokadik Rousseau-kurzusa, én viszont először próbáltam itt valami értelmeset, másoknak is szellemi haszonnal járó előadni a kora újkor gyermekképe mögött meghúzódó általánosabb antropológiai elgondolásokról, Locke

Gondolatok a nevelésről című munkájával a középpontban (Locke 1693/1914).¹ A szövegismeretben, értelmezési jártasságban megmutatkozó eltéréseken túl az azal is számot kellett vetnem, hogy a választott szöveg korántsem olyan magától értetődő, kanonikus része hősöm életművének, mint a genfi polgár regénye a maga értelmezési rendszerének. Így a munkát azzal kellett kezdenem, hogy bebizonyítsam – mindenekelőtt saját magamnak –, hogy a szöveggel a tanrendi kötelezettségektől eltekintve, önmagáért is érdemes filozófiai szempontból foglalkozni a Locke-kutatások keretén belül, és a vizsgálódás eredményei talán még némi tanulsággal szolgálhatnak az ezen az iparágon kívül tevékenykedő filozófiatörténészeknek, filozófusoknak is. Az ebből az indíttatásból elkezdett szövegértelmezés eredményeit beledolgoztam az említett kurzus idején írni kezdett könyvembe (Mester 2010, 125–168), majd pár hónappal ezelőtt ismét visszatértem ehhez a témához; ez adta az ünnepi alkalomra felajánlott jelen előadásom ötletét.²

A nevelélméleti írások értelmezési hagyománya

A múlt század fősodorbeli, mára másodlagos klasszikussá, legalábbis kötelezően idézendő irodalomká vált Locke-interpretációi nem sok használható kiindulópontot nyújtottak Locke nevelélméletének értelmezésében. A hatvanas évek végén a korszak ismert kutatója, John W. Yolton még úgy állíthatott össze tanulmánykötetét kora legfontosabb Locke-irodalmából, hogy említés nélkül hagyta a nevelés egész témakörét (Yolton 1969), három évvel később azonban már egész monográfiát szánt a kérdés taglalására (Yolton 1971). A tematikai váltás oka világos: a Yolton szerkesztette reprezentatív tanulmánykötet előtti évben jelent meg Locke fő nevelélméleti munkájának

¹ A mű még Locke életében több, javított és bővített kiadást ért meg a szerző közreműködésével. Jelen írásom nem érinti az egyes kiadások közötti eltéréseket, így a mű első kiadásaként az első szövegváltozat első kiadásának évszámát tüntetem föl, jöllehet a magyar fordítás a későbbi, Locke-korabeli kiadások bővített szövegén alapul.

² Ebben a témában a Horvát Filozófiai Társaság *Perspectives of Philosophy* címmel szervezett, 2013 szeptember 22–25-én megtartott konferenciáján tartottam előadást *Is a New Formulation of the Human Condition Possible? A Case Study from the History of the Philosophy of Education* címmel, a horvátországi Cresben. Előadásom írott, nyomtatásra szánt változatának elkészítése egybeesett a jelen konferenciára való felkészülés idejével, így először csak készülő angol nyelvű írásom magyar változatát terveztem itt előadni. A munka során kiderült, hogy szerencsétlen megoldás lenne a két, különösen a téma magyar vonatkozásaiban eltérő tájékozottságú célközönségnek ugyanazt a szöveget föltálatni; mindazonáltal magyar és angol nyelvű írásaim szövegébe óhatatlanul sok ismétlődés került.

szövege angolszász fogalmak szerinti kritikai kiadásban (Locke 1693/1968). A kötet egyszerre jele a megélenkülő érdeklődésnek, ugyanakkor maga is inspirálja a következő évtizedek megélenkülő kutatásait: rövid idő alatt jelentős számú kommentár, kultúrtörténeti kontextualizálás és összehasonlító szövegelemzés jelenik meg szűkebben Locke nevelélméletéről, illetve egész életművéről nevelélméletének tükrében. Nincs itt most terem vázlatosan sem áttekinteni ezt az irodalmat, más írásaimban részletesebben utaltam rájuk. A legfontosabb tanulmányok megtalálhatók a Richard Ashcraft szerkesztette gyűjteménynek a második kötetében (lásd Ashcraft 1991). A Locke-irodalom fő irányvonalát azonban jól jelzi, hogy mindezen értelmezések ismertté válása után a Locke-irodalom egyik fontos szerzője, John Dunn, másfél évtizeddel a kritikai kiadás megjelenése után még mindig elintézheti a munka jelentőségét azzal, hogy abból tájékozódhatunk a 17. század végi Anglia műveltebb családjaiban dívó szobatisztaságra nevelési eljárásokról (Dunn 1984; a szöveghelyet a magyar kiadás alapján lásd: Dunn 1992, 129).

A meghatározó Locke-értelmezők makacs tartózkodása éppen azért meglepő, mert a Locke nevelési nézeteiről szóló, egyre szaporodó irodalom mindközben egyre inkább ebben a szerzője korában és a következő évszázadban is igen népszerű művecskében kezdi látni a filozófus fő műveinek a kulcsát. Az ebbe az interpretációs típusba tartozó szerzők véleménye szerint e műben derül csak ki, hogy valójában mit jelent a *tabula rasa* a szerző episztemológiájában, a *szabadon születés* a politikafilozófiájában, és az emberi személynek az áteredő bűnhöz való ellentmondásos, valószínűleg kora egyik tételes vallásába sem beleillő viszonya Locke teológiájában. A nevelélméleti munkát részben hatástörténeti fontossága okán kulcsszövegnek tekintő interpretációk e ponton kapcsolódnak össze Locke vallási színezetű értelmezésének tőlük függetlenül megélenkülő irodalmával. (A vallási értelmezések hulláma csak jóval később vezet Locke legfontosabb teológiai írásainak kritikai kiadásához, lásd Locke 1695/2007; 1707/2008 – ugyan az utóbbi csupán az 1987-es kiadás reprintje.) Mindkét megközelítésben a szerző antropológiai gondolatai válnak hangsúlyossá, ennek megformulására pedig az kínál kézenfekvő lehetőséget, ha a szerzővel egykorú vallási viták fogalmait használják föl, annál is inkább, mivel csábítóvá válik a közvetlen hivatkozás a Locke műveit már életében ért teológiai háttérű bírálatok minősítő kategóriáira. Ráadásul mind a vallástörténeti, mind a neveléstörténeti indíttatású, az antropológiát érdeklődésük előterébe állító interpretációk gyakran megelégszenek azzal, hogy az angol gondolkodó filozófiai rendszerének antropológiai következményeit nagy általánosságban

anglikán, kálvinista vagy unitárius nézetként, vagy éppen a pelagiánus, illetve ágostoni emberkép részeként címkézzék fel.

Az addig elhanyagolt neveléseméleti írásokkal kapcsolatos újabb típusú értelmező irodalom kibontakozása mellett mindazonáltal úgy tűnt, hogy a Locke-interpretáció fő sodra továbbra is jól megvan ezek nélkül az újabb értelmezési kísérletek nélkül, azokat nyilván a hatvanas évek neveléseméleti hullámával együtt járó, mulékony divatjelenségeknek gondolva, a mából visszatekintve nem minden ok nélkül. Maguk az újabb, neveléseméletből kiinduló Locke-interpretációk viszont, úgy tűnt, ez ellen a viszonylagos semmibevel ellen úgy védekeztek, hogy a maguk részéről viszont Locke filozófiai fő műveinek komolyabb elemzését tolták el maguktól. A leginkább meglepő a politikafilozófiai összefüggések szinte teljes hiánya a neveléseméleti munkák elemzéseiben. Az intézményesen inkább a társadalomtörténet egyes részdiszciplínáiba – természetesen főként a neveléstörténetbe – beágyazott, a filozófiatörténettől magukat, úgy tűnik, tudatosan távoltartó elemzők új, izgalmas, történetileg relevánsnak tetsző, ugyanakkor valójában igen réginek bizonyuló keretben igyekeztek elhelyezni a nevelésemélet prizmáján keresztül látott Locke-i életművet. Visszahelyezték nézeteit kora vallási vitáinak keretei közé, részben felelevenítve a szerző életében a műveiről folytatott teológiai háterű polémiákat. A vallási értelmezésnek ezekben a szövegekben kettős hatása bontakozott ki; nevezük most időlegesen ezeket ideológiáinak és oknyomozónak. A számunkra most kevésbé érdekes ideológiai funkció úgy működik, hogy Locke nézeteinek besorolása egy koránál sokszor jóval régebbi vallási irányzatba egyben az interpretátor korának aktuális vitáiban való kontextualizását is jelenti a szerzőnek, pozitív vagy negatív előjellel.³ Az oknyomozó értelmező ezzel szemben őszintén érdeklődik Locke eszméinek forrásvidéke iránt, ez viszont – mint később látni fogjuk – elégtelennek bizonyul majd hatásának felméréséhez.⁴

³ Richard Ashcraft például Locke olvasmányainak számbavétele után azt látja fontosnak konklúzióként levonni, hogy Edward Stillingfleetnek, Worcester püspökének igaza volt, amikor Locke-ot azzal vádolta, hogy letért az anglikán ortodoxia ösvényéről (Ashcraft 1991, 1. kötet, 19). H. McLachlan számára viszont Locke unitárius mivoltának pozitív érékként való elismertése jelenti vizsgálódása célját (McLachlan 1941, 90).

⁴ A legjobb példa erre Marshall 1996.

A Gondolatok a nevelésről a Fény Századának Magyarországn

Annak persze, hogy nagy általánosságban augusztiniánusnak vagy pelagiánusnak nevezünk egy, az emberi természetről alkotott kora újkori nézetet, amelyet ráadásul sok esetben a gyermekgondozásra vonatkozó igen gyakorlatias orvosi tanácsokból és más hasonló státusú szövegekből általánosít az interpretátor, nyilván igen kevés a magyarázó ereje. (A Locke-irodalom ennek ellenére tele van hasonló típusú kitételekkel.) Locke nézeteinek a kora újkori hitvallásokkal és teológiai álláspontokkal való azonosítása, összehasonlítása a kortárs kritikák vitapozíciójával már sok érdekes eszmetörténeti adalékkal szolgálhat Locke gondolkodásának forrásvidékéről, ám az értelmező ezzel a lépéssel egyben elkötelezi magát egyfajta leszűkített eredettörténet irányába. Az ebben a keretben létrejött értelmezések a teológiai kérdések iránt mindig kétségkívül érdeklődő Locke egész tevékenységét főként az őt megelőző két században működő vallási gondolkodók eszméi *folytatásának* látják inkább, semmint a Fény Százada *előzményének*. A történeti vizsgálódás időhorizontjának a kijelölése természetesen bizonyos mértékig mindig is választás kérdése marad: vagy az érdeklő jobban a filozófiatörténetet, hogy miképpen alakultak ki az általa vizsgált nézetek az előzményekből, vagy az, hogy mi lett a hatásuk az utókorra; lényeges viszont, hogy világosan megfogalmazza választását, és annak megfelelő értelmezési keretet válasszon.

A vallástörténet és a neveléstörténet felől közelítő Locke-interpretációkban jellemzően olyan részletkérdések válnak például fontosakká, hogy mi köze van a korabeli, felekezeti is részben eltérő, az értelmezők szerint teológiai háterű pályázási szokásoknak Locke a testi nevelést illető nézeteire.⁵ Ez a testi nevelés kultúrtörténetéből vett apró részlet persze önmagában egyáltalán nem érdektelen. Arról van szó, hogy a 17. század második felének, vagyis éppen Locke korának forrásaiból tudunk az amerikai angol gyarmatokon meghonosodó új, a csecsemő mozgását megakadályozó korábbi szoros pályázást mellőző gyermekgondozási szokásokról, amelyek rendre megbotránkoztatták az Angliából érkező újabb puritán kivándorlókat (éppen e megbotránkozások okán keletkeztek a ma forrásul használható dokumentumok). Minthogy a különböző pályázási szokásokról szóló vitában közvetlenül az eredeti bűnről alkotott teológiai nézetek jelennek meg – a bűnben születtként tekintett gyermeket kell ugyanis a szoros pályázással mozgásában korlátozni –, kézenfekvő értelmezői eljárásnak tűnik a pályázási szokások megfeleltetése vallási

⁵ A vallási nézeteket és a nevelésemélet szempontjait is figyelembe vevő, ám a filozófiatörténet területén megmaradó szemléletnek jó példája Neill 1989.

nézetekkel; majd ennek folytatásaként az, hogy Locke pályázási tanácsaiból következettünk vallási antropológiai nézeteire. Ugyanennek a kultúrtörténeti jelenségnek a közelebbi vizsgálata azonban megmutatja az első pillanatban kézenfekvőnek tűnő teológiai értelmezési keret időbeli egyirányúságát. E fogalmi keretben jól megragadható az eltérő gyermekgondozási praxisok mögötti különböző antropológiai nézetek *eredete*, felekezeti háttere, keveset lehet viszont ennek alapján mondani a változó praxis *következményeiről* a jövő emberképére.⁶ E jövő az *új Ádám* eszméjéből táplálkozó, a 17. századtól a függetlenségi háborúig fokozatosan kibontakozó amerikai nemzeti öntudatban testesül meg. Ez az eszme ugyan tele van vallási *eredetű* toposzokkal, de már nem tekinthető közvetlenül teológiai viták részének, és nincs köze a hitvallások közötti ellentétekhez. (A kérdés rövid összefoglalását lásd McGrath 1996, 274–276.). A továbbiakban értelmezhető már a vallási előzmények zárójelbe tételével, de értelmezhetetlen a politikafilozófia vonatkoztatási keretén kívül, a politikai közösség fogalmának használata nélkül.⁷ A teológiai háttérű megközelítések jobban érdeklődnek Locke eszméinek *eredete*, mint annak a feltárása iránt, hogy az ő nézeteinek milyen *hatása* volt a következő korok emberképére. Talán éppen azért nem nagy a készlet az oknyomozásra e mű hatásának történetéről, mert a teológiai keretnek itt, a hatástörténetben már jóval kevesebb magyarázóereje van. Locke-ot a 18. században nem elsősorban jól körülírható vallási nézetek mentén olvassák már; bár a vonatkozó korabeli szövegek tele vannak teológiai utalásokkal, *csak ezeknek az összerendezéséből* nem áll össze többé olyan összefüggő kép, mint az előző század irodalmának hasonló szöveghelyeiből.

A 18. század Locke-olvasatainak vizsgálatakor kiderül, hogy a neveléstörténet felől közelítő interpretátoroknak bizonyos tekintetben mégiscsak igazuk volt; a nevelési irat valóban Locke életművének egyfajta kulcsa, de ez valószínűleg nem a szerző előre eltervezett koncepciója, egyfajta *rejtett üzenete*, és nem is annyira a keletkezéstörténetben és a kortársak értelmezéseiben van ennek jelentősége, hanem inkább a Locke-ot követő századokban kibontakozó hatástörténeten belül. Locke antropológiai nézetei ugyanis nem annyira a kontinensen kevesek által olvasott vallási iratok eredeti bűnről való fejtegetéseinek keresztül, vagy a természetes állapotban élő ember tulajdonságainak

⁶ Locke nevelésméleti művének a gyermeki testre vonatkozó szöveghelyeit közvetlenül a pelagiánus–ágostoni emberképek dichotómiájában értelmezi például Ezell 1991.

⁷ A pályázási szokások és a vallási antropológiai nézetek párhuzamát az értelmezésekben éppen csak megemlítettem előadásomban. A jelen írott változatbeli bővebb kifejtésre Ludassy Máriaának az előadásomhoz fűzött megjegyzése és kérdése adott alkalmat és inspirációt, amelyet ezúton is köszönök.

a szerződésméleten belüli leírása révén, még kevésbé az episztemológiai fő mű szakközönségnek szánt fejtegetései által terjedtek el az európai művelt nagyközönség körében. Inkább a nevelési útmutató számtalan fordítása, nemzeti nyelvű átdolgozása és a mű befolyása alatt létrejött további életvezetési, egészségügyi és gyermekgondozási útmutatók alapján. Ebben a fordítási és adaptációs irodalomban a szerző személye is más jegyeket vesz magára: a felvilágosodás embere számára az a meggyőző, ha a híres angol *orvos* tanácsát követve alakítjuk ki a magunk és gyermekeink helyes életmódját, nem annyira erkölcsi alapelvekre, mint a helyes étkezésre, öltözködésre, mozgásra vonatkozó szabályokra alapozva. Bizonyára sokan tudták, hogy a nevelési tanácsadót megfogalmazó doktor úr egyben a kor fontos filozófusa is, és volt valamilyen homályos vélekedésük filozófiájának hatásáról nevelési tanácsaira, de a legtöbben a maguk részéről megelégedtek az utóbbi ismeretével. Természetesen ehhez – különösen Közép-Európában – hozzájárultak a cenzurális körülmények is: Locke nevelési tanácsadó könyvecskéjét sújtotta a legkevésbé kiadási, fordítási korlátozás, hatása a neveléstörténeti szakirodalom szerint még egyes kora újkori jezsuita pedagógiai szerzők írásaiban is kimutatható, persze többnyire hivatkozás nélkül.

Ezen a ponton itt az ideje, hogy a magyar példákhoz forduljunk, már csak azért is, mert a magyar Locke-recepció részletesebb föltárásával a hazai kutatás amúgy is adósa még a téma szakirodalmának. A magyar művelődéstörténet számára sincsen még kellően föltárva a közép-európai kontextusba ágyazott magyar Locke-recepció, ami feltétele lenne annak, hogy a magyar vonatkozású kutatási eredmények árnyalni tudják közelebről az európai Locke-olvasatokról vallott nézeteket, távolabbról pedig a felvilágosodás egészéről alkotott képet. Egyelőre azonban még ott tartunk, hogy nagy vonalakban még mindig az a Locke nevelésméleti munkájának főntebb említett kritikai kiadásában található kiadványlista határozza meg a mű recepciótörténetéről a Locke-irodalomban meghonosodott képet, amelyből hiányoznak azok a kelet-közép-európai kiadások, amelyek egyébként az egyes nemzeti szintű kutatásokban közismertek (*Checklist of Printings 1693–1966*; Locke 1693/1968, 98–104). Az első magyar nyelvű Locke-kiadás sincs feltüntetve a nemzetközi kutatásban széles körben használt kiadványlistán (Locke 1693/1771). E 18. századi magyar fordítás címlapjának szóhasználata a mű medikális legitimálása szempontjából a korban kifejezetten mértéktartónak mondható: „Locke János, egy Angliai nagy Tudományú Philosophus, és Orvos Doktor”. Itt az orvos mellett nemhogy megemlítetik a filozófus, hanem ez az első, míg a

kor más fordításaiban Locke *pusztán csak* egy híres angol orvos, az illusztrált kiadásokban a kor orvosi öltözetében ábrázolva.

Az említett átdolgozások stílusegyvelegében persze nem látható ilyen tisztán a vallási nyelvezettől való elfordulás. Maradva a magyar példánál, Wespri István a város határában lévő „hegyeken és halmokon” való reggeli sétára biztatja a címiseket, mások mellett Locke hatása alatt írott csecsemőgondozási és egészségügyi tanácsadó könyvecskéjében (Wespri 1760).⁸ Ez Debrecenben, a városi porták és a kertségek közötti bellegelőn szó szerint elég nehezen értelmezhető tanács ugyan, a gyakori ószövetségi szófordulat szerencsés magyarításaként értve azonban világossá válik, hogy a doktor úr bibliás olvasóinak szóhasználatát veszi át retorikai fogásként, miközben akaratlanul profanizálja is az eredetileg biblikus kifejezést. Debrecenben az Úr hírnökei vagy az Írás más alakjai helyett reggelijük előtt sétáló polgárok lepik el a „hegyeket és a halmokat”.⁹ Első pillantásra úgy tűnik, hogy az imént említett első magyar Locke-fordítás szerzője, Borosjenői Székely Ádám fordítói előszava szintén hangsúlyosan istenes szóhasználattal, egyértelműen az át-eredő bűn következményének tekinti az ember nevelésének a szükségességét, ahogyan az illik is az erdélyi református egyház világi vezetőjéhez. Azonban

⁸ Wespri István ezt a munkáját Kolozsvárott adja ki, de a mű szövegének egyes megjegyzéseiből kitűnik, hogy elsődleges célközönsége a debreceni polgárság, különös tekintettel a mai kifejezéssel üllő foglalkozást űző hivatalnokrétegre, valamint a Nagykollégium köré csoportosuló értelmiségre, diákokra és tanárookra egyaránt.

⁹ A kifejezés az *Ószövetség* talán leggyakoribb állandósult szófordulata, az egész héber Szentírásban csupán négyszer fordul elő a két tag egyike a másik nélkül. Mint ilyen, az ó-héber verselésről, gondolatritmusról, nyelvi kifejezésmódról szóló irodalom szinte kötelezően idézendő példája. Az eredeti kifejezés (*harim gib'ot*) hol a lakott Föld egészére, hol pedig szűkebben a Szentföld egész tájára utal, a szerzők lakhelyének tájtapasztalatából kiindulva érthető módon hegyek és dombok összességként felfogva a szárazföld egészét, a síkságot ezen a világon lényegében lehetetlennek gondolva. A *hegyek és halmok* jövőendő, az Úr általi elegyengetésére, és így síkság létrehozására legfőképpen az idők végezetén a messiási birodalom előkészítéseképpen kerülhet sor. A kifejezés két tagjának kezdő torokhangjai az eredetiben alliterációnak számítottak; a hímnemű és nőnemű tagból álló, többes számban használt állandósult szókapcsolatok – melyekben a hímnemű és nőnemű többes szám jele még jobban kiemeli a szavak eltérő nyelvtani nemét – gyakori elemek a héber Szentírás nyelvi kifejező eszközei között. E rejtett nemi metafora szintén egyfajta teljességre utal: „mind a hímek, mind a nőstények; mind a férfiak, mind a nők”. Magyarul a kifejezés mögöttes tartalmát szinte lehetetlen visszaadni, bibliafordítási hagyományunknak azonban sikerült hasonlóan hatásos kéttagú kifejezést találni. A *hegyek és halmok* magyarul tisztán alliterál (ezért kell a 'gib'ot' pontosabb megfelelője, a 'dombok' helyett 'halmokat' mondani), a két szótagból álló, ellentétes hangrendű szavak egymásra következésének pedig határozott üteme és dallama van. Úgy látszik, hogy a jól sikerült magyar biblikus kifejezés annyira megrögzült a bibliaforgató protestánsok emelkedettebb nyelvhasználatában, hogy őket megszólítani akarván Wespri István akkor is ezt alkalmazza általában a 'táj', a 'természet' értelmében, amikor a fizikai valóságban nincsen igazából referenciája.

közelebről megvizsgálva a szöveget kiderül, hogy amit ténylegesen kimond, abból még az is következhet, hogy a nevelés révén képesek vagyunk „összüléink helyreállítására” gyermekeinkben, ahogyan azt Milton gondolta egyik, mind kortársai, mind a későbbi elemzők szemében az eredeti bűnt tagadó unitarizmussal vádolható szöveghelyén.¹⁰ De az is következhet szavaiból, hogy a reménytelenül bűnös hajlamú ember számára kell valamilyen, a nevelés révén beléplántált másodlagos fogódzó, ahogyan az előző század puritán irányzatai vélték. A vallási antropológiai felfogások szóhasználatában jártas, inkább protestáns közönségnek beszél tehát a magyar fordító (ő maga egyháza világi vezetője, a kiadvány a kolozsvári református kollégium nyomdájában készül, így a fő vásárlóközönség aligha kétséges). Antropológiai nézeteinek teológiai szálát azonban nyomban elengedi a rövid szövegben, és inkább azt hangsúlyozza, hogy akárhogy is értelmezzük a bűnbeesés utáni emberi természetet, azt mindenképpen feltételezzük, hogy elegendő képességgel rendelkezünk a politikai közösségekben való vélemény-nyilvánításra és cselekvésre, amire a nevelés révén kell fölkészülnünk. Ez a tétel persze beazonosítható az embernek a bűnbeesés utáni megromlott állapotában is megmaradó, a polgári igazságosságra (*iustitia civilis*) való képességről szóló kálvini tanítással, azonban a megfogalmazás módja a szöveg e pontján már annyira elszakadt a vallási beszédmódtól, hogy ekkor és ebben a formában már Kálvinnak e kérdésben egykori vitapartnere, Luther követői sem igen találhattak benne kifogásolni valót.

A főntebb taglalt, a hangsúlyt a vallási háttérű nézetek eredetének feltárására tevő Locke-irodalom módszerét követve ebben az esetben is a felvonultatott teológiai nézetek forrásainak megtalálására törekednénk. Amint láttuk, itt könnyű dolgunk volna: egyértelműen beazonosítanánk az unitárius és református felfogást az eredeti bűnről, valamint a régi protestáns belső vitát a megromlott emberi természetben is megmaradó társadalomalkotó képesség mértékéről, és ezzel le is zárnánk a szöveg interpretációját. Afölött azonban már elsiklanánk, hogy a szövegeknek ezek az egykor összeegyeztethetetlennek gondolt vallási elemei *így együtt* megjelenve már az eredeti funkció megváltozásáról tanúskodnak. Szinte retorikai elemmé válnak, mint Wespri István doktor úr *hegyei és halmai*, és pusztán arra valók, hogy megszólítsák azt a célközönséget, amelynek e régi vallási toposzok a neveltetése révén ismerősek;

¹⁰ Dávidházi Péter magyar fordításában: „hogy mindazt, amit összüléink elrontottak, helyrehozzuk” (Milton 1975, 63). A szöveg egészének értelme megengedi ugyan ezt a szabad fordítást, az eredeti kifejezés azonban konkrétabb, és erősebben utal a mögöttes rejlő vallási eszmére: „to repair the ruins of our first parents” (Milton 1991, 226).

talán nem is minden esetben keresztény vallási világgépe okán, hanem egyszerűen azért, mert bizonyos vallási eredetű kifejezések használata e közönség számára hozzátartozik a választékosabb, írott szövegek nyelvi normáihoz. Ha itt megállunk az értelmezésben, éppen csak a 18. századi szerző azon, különben elég nyilvánvaló szándéka marad rejtve, hogy a nevelélmélet ürügyén a politikai közösség iránti polgári kötelességeinkről értekezzen. Ezen a ponton, jelesül Locke nevelélméleti munkájának 18. századi recepciótörténetében – különösen a kelet-közép-európai, azon belül a számunkra könnyen hozzáférhető magyar példák vizsgálata során – válik nyilvánvalóvá, hogy a Locke eszméinek *eredetére* bizonyos szempontból jól rámutató vallási háttérű elemzések a *következmények* számbavételére már alkalmatlanok, ugyanakkor a vallási háttérű interpretációkban gyakran elhanyagolt politikafilozófiai szempont figyelembevétele itt már semmiképpen sem mellőzhető.

A saját testhez való viszony a 19. századi magyar gondolkodásban

A 18. század végének, 19. század elejének művelt emberét az orvosi beszédmódot interiorizáló, a saját testi tünetek megfigyelésében a hipochondriáig jutó önreflexió jellemzi. A kor emberének ez a testies önképe még mindig sok ponton kitapinthatóan százada Locke-olvasatán alapul. Locke folyamatos hatásának és népszerűségének bizonyítéka Székely Ádám fordításának változatlan újranyomása új címlappal a reformkorban (Locke 1693/1829). Ezt a saját testi állapotok megfigyelésére összpontosító szemléletet viszi át azután a reformkor nyelve a modernitás kritikájára, majd a kezdetben még önvizsgálati célú (magyar) nemzet-karakterológiai gondolkodás kezdeteire.¹¹ Szép példáját adja ennek a következő leírás:

Pillants végig az irodák embelein, sápadt hosszúkás pofáin ráismersz mindenütt; nézd ezt a tudóst, kinek minden tudománya mellett nem volt annyi esze testét épségben fentartani, minő alak ez? Sem élet sem vidorság benne, az aranyér testét szinte eltörpítette 's elrongált idegei mellett a hypochondria sötét szemüvegén tekint a világot; szitya hősvérből származván, megretten minden zörrenésre. (Szontagh 1849–1851. A kézirat más kéztől származó, következtelen oldalszámzásának megadásától eltekintek.)

¹¹ Ezt a folyamatot részletesebben elemzem *Idegyengesség és hipochondria. Betegségmetaforák a 19. század első felének magyar filozófiai vitáiban* című írásomban (megjelenés alatt).

A fönti fejtegetés a modern európai ember életmódjának általános érvényű, modernitáskritikai szemléletű leírásából indul ugyan ki, azonban a végén mégis határozottan magyar környezetére utal a „szittyá hősvér” ironikus fölmelegítésével.

A kora újkor, a 17. század emberképének gyakorlati célú, a testi működés segítségével kifejezett formájából így lett a 18. század orvosi életmódtanácsain keresztül modernitáskritika, a civilizációban való testi rosszullét kifejeződése a 19. századra, hogy azután a diskurzus átbillenjen a nemzet-karakterológia felé. A hipochonder értelmiségi alakját a hipochonder, magát betegnek képzelő nemzet képzelet váltja föl, amely azonban még mindig önreflektált, sőt, önironikus, néhol kifejezetten élvezhető beszéd, amelynek sötét tónusai mögül is az öngyógyítás, a közösen véghezvihető életmódváltás esélyei sejlenek föl. Később ez persze már nem így lesz; a betegségként leírt jelenség többé már nem a megreformálandó *közös*, modernitásbeli életvilág leírása lesz, hanem a politikai ellenfél jellemzője, legkésőbb a század utolsó két évtizedére. Ennek a sötét történetnek és következményeinek a leírása azonban már végképp nem illik a mai ünnepi alkalomhoz.¹²

IRODALOM

- ASHCRAFT, RICHARD (szerk.) (1991). *John Locke. Critical Assessments*. 1–4. kötet. London – New York, Routledge.
- ASHCRAFT, RICHARD (1991). John Locke's Library. Portrait of an Intellectual. In RICHARD ASHCRAFT (szerk.), *John Locke. Critical Assessments*. 1. kötet. London – New York, Routledge. 17–49.
- DUNN, JOHN (1984). *Locke*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DUNN, JOHN (1992). *Locke*. Ford. PÁLOSFAI TAMÁS. Budapest, Atlantisz.
- EZZEL, MARGARET (1991). John Locke's Images of Childhood. In RICHARD ASHCRAFT (szerk.), *John Locke. Critical Assessments*. 2. kötet. London – New York, Routledge. 231–245.
- LOCKE, JOHN (1693/1771). *A' gyermekek neveléséről, Mellyet, Lock János, Egy Angliai nagy Tudományú Philosophus, és Orvos Doktor Angliai Nyelven írt, A' Londinumi Királyi Tudosok' Társaságából való Coste nevű tudós Frantzia, Frantzia Nyelven adott-ki. Most pedig, Nemzetéhez és Hazájához való Szeretetéből, Frantzia Nyelvből Magyarra fordított B. J. G. SZ. [BOROS-JENŐI GRÓF SZÉKELY ÁDÁM] M D CC LXIX. Esztendőben*. Kolo'sváratt, Reform. Koll. [A címlapon található, a kézirat lezárását jelző 1769-es, és a kiadás tényleges idejét jelentő 1771-es évszámok mellett a címlap verzőján a cenzúra engedélyének 1770-es kelte is fel van tüntetve.]

¹² Jelen írásom az OTKA támogatásával készült (K 104643).

- LOCKE, JOHN (1693/1829). *Az erkölcsi nevelésről*. Locke és mások után BOROS JENŐI SZÉKELY ÁDÁM. 2. kiad. Budán, Burián Pál.
- LOCKE, JOHN (1693/1914). *Gondolatok a nevelésről*. Ford. MUTSCHENBACHER GYULA. Budapest, Kath. Középiskolai Tanáregyesület.
- LOCKE, JOHN (1693/1968). *The Educational Writings of John Locke. A Critical Edition with Introduction and Notes*. Szerk. JAMES L. AXTELL. Cambridge, Cambridge University Press.
- LOCKE, JOHN (1695/2007). *The Reasonableness of Christianity as Delivered in the Scriptures*. Szerk. JOHN J. HIGGINS-BIDDLE. Oxford, Clarendon Press.
- LOCKE, JOHN (1707/2008). *A Paraphrase and Notes on the Epistles of St. Paul to the Galatians, 1 and 2 Corinthians, Romans, Ephesians*. Szerk. ARTHUR W. WAINWRIGHT. 1–2. kötet. Oxford, Clarendon Press.
- MARSHALL, JOHN (1996). *Resistance, Religion and Responsibility*. Cambridge, Cambridge University Press.
- MCGRATH, ALISTER E. (1996). *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása*. Ford. NAGY MÓNICA ZSUZSANNA. Budapest, Osiris Kiadó.
- McLACHLAN, H. (1941). *The Religious Opinions of Milton, Locke and Newton*. Manchester, Manchester University Press.
- MESTER BÉLA (2010). *Szabadságunk születése. A modern politikai közösség antropológiája Kálvin Jánostól John Locke-ig*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely.
- MILTON, JOHN (1975). *Milton, az angol forradalom tükré. Válogatás prózai írásaiból*. Szerk. SZENCZI MIKLÓS. Budapest, Gondolat.
- MILTON, JOHN (1991). Of Education. In STEPHEN ORGEL – JONATHAN GOLDBERG (szerk.), *John Milton*. Oxford – New York, Oxford University Press, 226–235.
- SZONTAGH GUSZTÁV (1849–1851). *Emlékezések életéből*. Budapest, MTA Kézirattára, Történelm 2-r. 11.
- WESZPRÉMI ISTVÁN (1760). *A' kiseded gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás, Mellyben elől-adatik Miképen kellésék azokkal banni Születestől fogva bárom Eszendős korokig. Hozzá-adattak a' végén az egészségnek fenn-tarására, És a' hosszú életnek meg-nyerésére tartozó Szükséges Regulák*. Kolo'sváratt, Páldi István, 1760. [Az előszó kelte 1758. Pünkösöd havának 6. napja.]
- YOLTON, JOHN W. (szerk.) (1969). *John Locke: Problems and Perspectives. A Collection of New Essays*. Cambridge, Cambridge University Press.
- YOLTON, JOHN W. (1971). *Locke and Education*. New York, Random House.